

УДК 271.222(470+571):[94(477)“185/186”]:329.91]
DOI: 10.31651/2076-5908-2019-1-45-54

МАРЕЄВ Олександр Юрійович,
магістрант Історико-філософського
факультету Київського університету
імені Бориса Грінченка,
Orcid ID: 0000-0002-8643-6360
e-mail: oymareiev@gmail.com

РОЛЬ РОСІЙСЬКОЇ ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ В ПІДГОТОВЦІ ТА ПРОВЕДЕННІ СЕЛЯНСЬКОЇ РЕФОРМИ НА УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ (КІНЕЦЬ 50-х – СЕРЕДИНА 60-х рр. ХІХ ст.)

У статті розкрито роль Російської православної церкви в підготовці та проведенні селянської реформи 1861 р. на українських землях, висвітлено її суперечливий характер. Автор аналізує потенційні пропагандистські можливості РПЦ в Україні, відзначає факт її зрощення з державою як запоруку їх тісної взаємодії в реалізації реформи. Доведено, що до реформаторського процесу було залучено духовенство усіх рівнів – від церковнослужителів до єпископату. Показано, що ставлення духовенства до реформи не було однотайним, оскільки священнослужителі в сільських парафіях наближалися за своїм статусом до селянина-середняка.

Ключові слова: Російська православна церква (РПЦ), Св. Синод, цезарепанізм, православне духовенство, маніфест, кріпосне право, селянська реформа, селянські виступи.

Постановка проблеми. У другій половині ХІХ ст. участь православного духовенства в суспільних процесах Російської імперії поступово набирає яскраво вираженого соціально-політичного забарвлення, простежуються політичні ідеали духовенства. Церква постала перед необхідністю участі у важливих реформах, що мали надати поштовх глибокій модернізації суспільства. Суспільні реформи 60-70-х рр. ХІХ ст. спричинили інтенсивні спроби реформування самої церкви.

Реформа 19 лютого 1861 р. стала знаковою подією, оскільки ліквідація кріпацтва корінним чином змінила відносини між представниками різних соціальних груп населення. Позиція РПЦ в питаннях селянської реформи визначалась характером взаємозалежності церкви й держави. Як відомо, з початку ХVІІІ ст., РПЦ втратила свою самостійність і перетворилась у невід’ємну складову державного апарату, в її духовний підрозділ. Суворе дотримання інструкцій, недопущення вільнодумства на всіх щаблях чиновницького штату характеризували самовладний тип державного управління.

Як панівна конфесія в Російській імперії православна Церква мала значний потенціал впливу на маси вірян. Тому не випадково, що саме на православне духовенство лягли функції роз’яснювання реформаторських положень, їх пропаганди, нейтралізації селянського опору. Хронологічні межі дослідження охоплюють кінець 50-х – середину 60-х рр. ХІХ ст. Нижня хронологічна межа визначається кінцем 50-х рр., тобто, активізацією ролі православної церкви в міжконфесійних і суспільних процесах, підготовкою реформи. Верхня межа пов’язана із серединою 60-х рр. ХІХ ст. й обумовлена впровадженням земської реформи, що завершувала, в основному, комплекс перетворень у сфері селянського соціального устрою.

Мета дослідження полягає в тому, щоб на основі комплексного аналізу джерел та літератури простежити роль та функції РПЦ в підготовці та проведенні селянської реформи 19 лютого 1861 р. на українських землях.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проведення реформи знайшло широке відображення в дореволюційній (Ф. Благовидов [1], О. Агієнко [2]), радянській (А. Великий

[3], В. Блакитний [4]), сучасній вітчизняній (В. Бубнюк [5], В. Перерва [6]) та зарубіжній історіографії (Е. Мошкина [7]). У дослідженнях опрацьовано об'ємний матеріал, включаючи архівні дані. Задіяні матеріали «Журналу Міністерства внутрішніх справ» [8], який виходив з 1829 р. по 1861 р., журналу «Російський архів» (1834 – 1864 рр.). У зазначених працях головну увагу приділено питанню підготовки реформи 1861 р., представлено роль Церкви в культурному житті України, а також характер взаємовідносин цієї інституції та держави. Більшість досліджень стосувалися участі РПЦ в реформаційних процесах у межах всієї Російської імперії. Український аспект досліджувався епізодично, а відтак системної історичної праці з цієї теми не було створено.

Аналіз основних праць дозволяє виділити усталені концептуальні підходи до висвітлення проблеми:

Перша – консервативна концепція. Православна церква представлена в ній як така, що сприяла успішним соціально-економічним перетворенням і цілком виконала свою історичну місію. Питання безкоштовного наділення селян землею, при цьому, навіть не розглядалося (С. Уваров [10], С. Рункевич [12], П. Знаменський [13], С. Татищев [14], та інші).

Друга – буржуазно-ліберальна концепція. Її прибічники вважали селянські реформи непослідовними, половинчастими й незавершеними, а також піддавали критиці позицію РПЦ щодо схвалення політики держави, спрямовану на відмову від безкоштовного розподілу землі між селянством (І. Ситін [15], Є. Грекулов [16], Д. Венедиктов та інші).

Виклад основного матеріалу. Починаючи з XVIII ст. позиції РПЦ в імперії перманентно посилювались, а її залежність від держави ставала дедалі політичною. Як відомо, у 1721 р. було скасовано патріаршество, а за Катерини II, у 1764 р., проведена секуляризація церковних земель. Маніфест про секуляризацію визначив майново-правове становище Російської православної церкви до кінця синодального періоду: зменшив її багатства й вплив, посилив залежність від державної влади. Секуляризаційну реформу було поширено й на українські землі. У 1786 р. аналогічні процеси відбулися в Київській, Чернігівській губерніях, а в 1788 р. – Катеринославській та Харківській.

Потенціал РПЦ в імперії, та, зокрема, в Україні, створював необмежені для неї можливості духовного й психологічного впливу на населення. Закон оголошував РПЦ офіційною церковною інституцією імперії. Православ'я мало ряд важливих привілеїв. Імператор іменувався Главою Церкви [16]. Ключову роль у церковному управлінні відігравав синодальний обер-прокурор – світський чиновник, представник царя в Синоді. Церква відчувала постійну опіку і втручання в її справи з боку чиновництва [17, 252].

На початку 60-х рр. XIX ст. РПЦ залишалась потужною суспільною структурою. Вона налічувала 58 єпархій [18, 332] 37 428 церков, 12 392 каплиці і 614 монастирів. Чисельність православного духовенства в Росії доходила до 60 тис. осіб [7, 170]. З них на українських землях, а це 9 єпархій (Київська, Чернігівська, Волинська, Подільська, Таврійська, Катеринославська, Полтавська, Херсонська, Харківська), функціонувало 2600 церков та 121 монастир, а чисельність духовенства сягала 21 тис. осіб, з них чорного 2 тис. осіб, або 20% [18, 522-523] від загальної кількості. Особливим був статус нижньої ланки духовенства. Священики й нижчий клір в основному «утримувалися від вівтаря», тобто за рахунок плати за треби: хрещення, вінчання та інші обряди. Сільське духовенство мало невеликі земельні наділи. Спосіб життя сільського священика мало відрізнявся від життя звичайних селян. Багато священиків самі обробляли землю, терпіли приниження й образи від поміщиків та чиновників. Монастирі займалися благодійництвом, влаштовували для прочан безкоштовні обіди, по можливості розміщували на нічліг. При деяких обителях існували невеликі лікарні, богадільні для убогих та престарілих, школи. Кошти на їх утримання надходили, у тому числі, й від багатьох жертводавців (поміщиків, купців,

фабрикантів). Таким чином, церква, отримуючи кошти від багатих і передаючи їх бідним, пом'якшувала суспільні суперечності.

Можна резюмувати, що до початку епохи Великих реформ склався міцний союз верховної влади й Церкви. Взаємозалежність церкви й держави в Росії визначала й національну ідею, яка була відображена в формулі Міністра народної освіти С. Уварова: «Православ'я, Самодержавство, Народність» [9, 450]. Ці три стовпи Російської імперії мали консолідувати країну. Церква повинна була освячувати політику імператорського дому [19, 33-35].

Підготовка проектів реформи розпочалася 3 січня 1857 р. із створення Секретного комітету. Головою якого став сам монарх, крім того до складу комітету входила низка державних діячів: міністри, члени Державної ради, шеф жандармів та інші. Князь А.Ф. Орлов представляв позицію імператора на зборах комітету. З назви інституції видно, що початковий етап розробки реформи проходив в умовах секретності. Наприкінці наступного місяця була створена «Комісія для перегляду постанов і припущень про кріпосні стани», яка зайнялася кодифікуванням законів у сфері кріпосного права й виробленням проектів майбутньої реформи. Церковна преса обходила мовчанням питання про підготовку реформи.

До цього закликали й окремі діячі церкви. Так, в процесі створення комітету за проектами селянської реформи, Ігнатій Брянчанінов (єпископ Чорноморський) направив Звернення до священників своєї єпархії з визначенням чіткої політики, якої повинні були дотримуватися клірики щодо селянського питання: «Разом з цим ретельно остерігайтесь не тільки від втручання в громадянські розпорядження, але й будь-яких суджень про них» [18, 525].

Водночас, православна церква виявилася причетною до розробки положень про селянську реформу. Зокрема, автором самого Маніфесту Олександра II був один із відомих церковних діячів ХІХ ст. – митрополит Філарет (Дроздов), який керував єпархією майже півстоліття. До його думки прислухалися й представники імператорського двору. Філарет спочатку відмовлявся, посилаючись на недостатнє знайомство з «предметом доручення» [20, 28-34]. Однак, погодившись виконати розпорядження царя, він діяв оперативно. Робота була зроблена за день – 4 лютого 1861 р. У листі голові редакційних комісій В.М. Паніну, митрополит підкреслював, що він «виконав тільки обов'язок покори». Маніфест про звільнення селян був оприлюднений у філаретівському варіанті з незначними поправками [21, 171].

Розуміючи небезпеку з боку селянства, яке було незадоволене реформою, В.М. Панін усвідомлював користь церкви в їх заспокоєнні. Він запропонував Синоду розробити особливу інструкцію для священників, у якій були б вказані їх обов'язки під час проведення реформи. Складання такої інструкції було так само покладено на митрополита Філарета, який швидко впорався з дорученням і представив доповідну записку «Про обов'язки священників у прийдешні тривожні часи» [21, 6-38]. Як писав Філарет, священники повинні були повчати парафіян-селян необхідності виконувати повинності на користь держави й поміщиків. Філарет зобов'язував священників сприяти придушенню «обурення» на його початковій стадії, переконувати селян, щоб вони шукали «полегшення» законним шляхом, «не поширюючи неспокій у суспільстві», «не виходячи з-під контролю керівництва й поміщиків» [22].

Таким чином, близька взаємодія держави та церкви розпочалася ще на підготовчому етапі реформи. Підготовка її проходила в умовах гострої ідейної боротьби. Не було єдності як у суспільстві, так і в церковних колах. У суперечках про умови звільнення селян від кріпацтва багато представників духовенства, особливо вищого, нерідко підтримували найбільш консервативно налаштованих поміщиків. Більше того, серед священнослужителів було чимало противників реформи, які стверджували, що християнська релігія не заперечує права володіння кріпаками і завжди вселяла їм покору своїм власникам [15, 119]. Так,

незадовго до реформи, архієпископ Чернігівський і Ніжинський Філарет (Гумільовський), виступаючи перед дворянами Київської губернії, стверджував, що кріпацтво не суперечить духу християнської віри, тому «церква не знаходить причин діяти своїм впливом до свободи селян» [23, 52-53].

Залучені до провадження реформи священнослужителі, зачитували Маніфест у храмах і приймали на себе перші протести невдоволених змістом документу. У багатьох парафіях України після виголошення Маніфесту вирували пристрасті, оскільки миряни вважали, що «справжню свободу» з негайним звільненням та наділом землею духовенство від них приховало, а зачитували фальшивки [6, 153].

Становище священника на селі було неоднозначним. З одного боку він був своєрідним чиновником-адміністратором, з іншого – жив поруч з селянською громадою і, знаючи їх проблеми і труднощі, не міг не співчувати їм. За спогадами А. Болотова (надвірного радника) священники навіть складали за селян скарги на поміщиків [24]. Справа доходила й до участі в селянських бунтах. Так, до непокори поміщикам закликав клірик Волинської єпархії в сані диякона, спонукаючи селян: «без найменшого сумніву й зволікання залишати разом з сім'ями свої домівки» [25, 208-210]. Такі дії суперечили положенням 1828 р. «про нагляд священників за поведінкою селян». Мали місце й інші випадки захисту священниками інтересів селянства [26]. Вони, як вказував А.І. Розанов, хотіли бачити в особі священника таку ж людину, як і самі [26].

Ситуація в регіонах різнилася. Якщо в південних єпархіях населення толерантно ставилося до реформи, то в західних та центральних – нерідко відбувались конфлікти. Яскравою демонстрацією цього стали події на Правобережній Україні.

Це виявилось, насамперед, у запровадженні в церковне життя низки особливих богослужінь, присвячених суто світським подіям. Наприклад, православне духовенство Васильківського повіту на Київщині, що пережило славнозвісну «Київську козаччину» (лютий 1855 р.), яка охопила 8 із 12 повітів губернії (понад 500 сіл), «молитвенне свято 19 лютого» відзначало особливо широко [6, 79]. У цей день, який у православному церковному календарі не відзначений, служили святкову літургію та молебень, де мало бути присутнім місцеве світське начальство. Духовенство в цей день мало читати євангельську притчу про багатія та Лазаря [6, 79]. Крім того, роз'яснення реформи містилися майже в кожному єпархіальному часописі («Єпархіальні відомості», «Керівництво до селянських пастирів») [27, 28]. Публікувалися зразки «нових» проповідей, присвячених цим подіям [30, 274-278]. Їх зміст вагомо відрізнявся від пастирських «умовлянь» часів кріпацтва, де священство було зобов'язане обґрунтовувати існування кріпацтва й вимагати від селян послуху поміщикам. Вочевидь, така метаморфоза нерідко ставила в незручне становище досвідчених парафіяльних пастирів, яким, за допомогою євангельських аргументів, доводилося спочатку виправдовувати існування кріпацтва, а згодом обґрунтовувати необхідність його скасування та неоднозначну тривалість цього процесу [6, 153]. У церковній пресі (зокрема, «Єпархіальні відомості», що видавалися у кожній тогочасній губернії) публікували імператорські укази та розпорядження щодо скасування кріпацтва [29, 215-217]. Це при тому, що в подібних розпорядженнях, зазвичай, не було ані слова про щось релігійне. А оскільки після прочитання маніфесту 19 лютого в парафіяльних храмах миряни деколи починали шукати «справжню свободу», то ті ж таки єпархіальні відомості публікували грізні розпорядження Міністра внутрішніх справ, які застерігали селян від сприйняття на віру різних чуток щодо зрівняльного переділу землі [31, 297-298]. Фактично, духовенство стало своєрідним «рупором» реформи, доносячи до населення її зміст та відповідні різноманітні розпорядження місцевої влади.

Окрема тема стосується укладення уставних грамот, котрі визначали умови та обсяги викупу селянами землі і також не обходилися без церковної участі. У кожній парафії поява

установі грамоти ставала не лише громадською, але й церковною подією. У цей день до парафії приїздило духовенство з усієї округи, щоб відслужити святкову соборну літургію, яку зазвичай у сільській провінції можна було почути лише під час храмового свята. Після літургії духовенство служило молебень, де проголошувало хвалебні проповіді та многоліття «царю-визволителю» [30, 275].

Урочистості з нагоди укладання уставних грамот регулювалися розпорядженнями єпархіальної влади. Так, «Подільські єпархіальні відомості» від імені місцевого архієрея наділяли подільських священнослужителів обов'язками не ухилятися від підписування таких грамот замість неписьменних селян [32, 139-140], забороняли священникам втручатися в компетенції мирових установ при підписанні вищевказаних грамот [33, 40], повідомляли про подяки та нагородження єпархіальною владою священнослужителів набедрениками «за допомогу при укладанні уставних грамот» [33, 40-41]. Це була ще одна цікава метаморфоза тогочасного церковного життя – набедреник (суто церковна відзнака), який вручався за виконання священнослужителем функцій державного службовця. Поряд з тим, ті пастирі, котрі якимось чином невірно трактували реформу, зазнавали церковних покарань. Таких священнослужителів навіть звільняли з парафії, публікуючи про це інформацію в єпархіальних відомостях [33, 40-41]. Водночас, у церковній пресі того часу друкувалися суворі застереження духовенству «не втручатися в селянські справи, особливо при укладанні уставних грамот» [34, 121-122]. Поява цих грамот дещо змінила й посадові обов'язки парафіяльного духовенства. Так, згідно з розпорядженням подільського архієрея від 1862 р., благочинні священнослужителі мали бути обов'язково присутніми на процедурі обміру земель землемірами. Коли ж селяни стали сплачувати викупні платежі, подільський преосвящений в 1864 р. благословив священнослужителів іменувати селян у документах не тимчасовозобов'язаними, а селянами-власниками [35, 102-103].

Важливими також були зміни, які вписала реформа 19 лютого 1861 р. і в церковно-освітній літопис, адже скасування кріпацтва розкривало нові можливості перед уже особисто вільними селянськими дітьми. Правобережні єпархії стали своєрідним локомотивом розвитку церковно-шкільної освіти. У стислі терміни там відкрилися до півтори тисячі церковнопарафіяльних шкіл [36, 10-28].

Важливою є тема селянського опору реформі на українських землях та ролі в цьому опорі духовенства, оскільки хвиля селянських повстань прокотилася по всій країні [37]. «Скрізь селяни дивувалися щодо розподілу землі, а особливо у Волинській, Подільській, Чернігівській губерніях. Земля надавалася селянам «за колишні повинності» [38], – зробив запис у своєму щоденнику за 15 квітня 1861 р. Міністр внутрішніх справ П.А. Валуєв, який звинувачував уряд в невмінні пояснити суть реформи селянам. Наслідком цього були чисельні заворушення й протести. У 1861 р., у перші після оприлюднення Положення три місяці (квітень-липень) – на території України відбулося 83 акції, а в наступні шість місяців – 21, тобто 12-15% від загальноімперських показників. Для придушення повстань і заворушень часто виділялися військові команди. Серед зафіксованих пресою селянських протестів були, наприклад, Херсонський виступ 1863 р. [39, 105-108], Київський виступ 1863 р. [40, 271]. РПЦ у більшості таких випадків виконувала функції посередника між державою й селянами, прагнула пом'якшити та врегулювати конфлікти. Представники духовенства зверталися до мирян безпосередньо через пресу, роблячи акцент на тому, що виступи проти держави порушують інтереси суспільства та усіх його соціальних верств.

Висновки. Велика реформа відбувалася в умовах тісної взаємодії влади й церкви. Як потужна структура, православна церква в Україні активно включилася в процес підготовки й реалізації селянської реформи. До її провадження було залучено духівництво всіх рівнів церковної ієрархії. Церква виявилася причетною до підготовки основних реформаторських документів, їх роз'яснення серед самих пастирів, а також у селянському середовищі, до

безпосередньої участі у розподілі землі. Вона прийняла на себе селянські протести, розколовшись при цьому на тих, хто утихомирював виступи землеробів, та тих, хто співчував їм і навіть ставав на захист їх інтересів. Проте церква загалом виявила себе надійним союзником державного апарату й підтвердила цезарепапистський характер державно-церковних відносин.

Список використаної літератури

1. Благovidов Ф. В. Деятельность русского духовенства в отношении к народному образованию в царствование императора Александра II: магистерская диссертация : магистерская диссертация / Ф.В. Благovidов. – Казань: Императорский Казанский университет, 1891. – 378 с.
2. Агієнко О. О. Революція духу (з приводу реформи церкви) : монографія / О. Агієнко. – К. : Шлях, 1917. – 122 с.
3. Великий А. Г. Релігія й Церква – основні рушії української історії / А. Г. Великий // Записки товариства імені Шевченка: вид-во, присвяч. науці і письменству укр.-рус. народу / Накладом Т-ва імені Шевченка. – Львів, 1966. – Вип. 181: Релігія в житті українського народу. – С. 3-38.
4. Алексеева С. И. Святейший Синод в системе высших и центральных государственных учреждений пореформенной России 1856 – 1904 гг. / С. И. Алексеева. – СПб: Наука, 2003. – 276 с.
5. Барсов Т. В. Святейший синод в его прошлом : книжное издание / Т. В. Барсов. – СПб: Т-во Печатня С. П. Яковлева, 1896. – 446 с.
6. Перерва В.С. Реформа 19 лютого 1861 р. та церковне життя правобережних єпархій України / В.С. Перерва // Вісник Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. – 2009. – Вип. 5. – С. 152-160.
7. Перерва В. С. Православне Надросся у ХІХ столітті / В. С. Перерва // Біла Церква. – 2004. – Вип. 12. – С. 152-160.
8. Мошкіна Е. Н. Роль Русской Православной Церкви в подготовке и проведении крестьянской реформы 1861 г. в России / Е. Н. Мошкіна // Социально-политическая наука. – 2011. – Вип. 1. – С. 170-173.
9. Журнал Министерства внутренних дел / Министерство внутренних дел Российской империи. – СПб: Центральный статистический комитет, 1897. – 122 с.
10. Уваров С. С. Православие. Самодержавие. Народность / С.С. Уваров. – Москва: Эксмо, 2016. – 489 с.
11. Рункевич С. Г. История Христианской церкви в ХІХ веке / С.Г. Рункевич. – Петроград, 1901. – Т. 2: Православный Восток – 739 с.
12. Знаменский П. В. История Русской Церкви : учебное руководство / П.В. Знаменский. – Москва: Азбука, 1996. – 474 с.
13. Татищев С. С. Император Александр II. Его жизнь и царствование. / С. С. Татищев. – СПб: Издание Суворина А. С., 1903. – 538 с.
14. Сытин И. Д. Великая Реформа. 1861-1911. / И.Д. Сытин. – Москва: Издание Товарищества И. Д. Сытина, 1911. – 1718 с.
15. Грекулов Е. Ф. Русская церковь в роли помещика и капиталиста / Е.Ф. Грекулов. – Москва: Атеист, 1930. – 153 с.
16. Грекулов Е. Ф. Церковь, самодержавие, народ (2-я половина ХІХ – начало ХХ в.) / Е. Ф. Грекулов. – Москва: Наука, 1969. – 184 с.
17. Законы о состояниях // Свод законов Российской империи СПб : Типография II отделения собственной Е. И. В. Канцелярии, 1857. – Том девятый. – 88 с.
18. Алексеева С. И. Святейший Синод в системе высших и центральных государственных учреждений пореформенной России 1856-1904 гг. / С. И. Алексеева. - СПб: Наука, 2003. – 276 с.
19. Барсов Т. В. Сборник действующих и руководственных церковных и церковно-гражданских постановлений по ведомству православного исповедания / Т. В. Барсов. – СПб: Синодальная типография, 1885. – 663 с.
20. Обзор деятельности ведомства православного исповедания за время царствования императора

- Александра III / уклад.: Ф. Титов; за ред.: И.И. Горбунов. – СПб: Синодальная типография, 1901. – 758 с
21. Матвеева Е. С. Особенности взаимодействия светской и духовной власти в период проведения крестьянской реформы в России / Е.С. Матвеева // Концепт. Научно-методический электронный журнал. – 2013. – Вып. 7. – С. 31-35.
 22. Российский государственный исторический архив г. Санкт-Петербург (далі РГИА) – Ф.832. Филарет, митрополит Московский – Оп.1. – Д. 52. Телеграммы высокопоставленных лиц к Митрополиту Филарету, 1861 – 1867 гг. – 1867 г. – Л. 28-34
 23. Мельгунов С. П. Митрополит Филарет - деятель крестьянской реформы / С.П. Мельгунов. – Москва: Изд. т-ва И. Д. Сытина, 1911. – 171 с.
 24. РГИА – Ф.832. Филарет, митрополит Московский – Оп.1. – Д. 46. Телеграммы Панина, Св. Филарету (Дроздову), 1861 – 1863 гг. – 1863 г. – Л. 6-38.
 25. Корсунский Н. Н. Святитель Филарет, митрополит Московский / Н. Н. Корсунский. – Харьков: Типография Губернского правления, 1894. – 1088 с.
 26. Сушков Н. В. Записки о жизни и времени святителя Филарета, митрополита Московского / Н. В. Сушков. – Москва: Синодальная типография, 1868. – 231 с.
 27. Венедиктов П. Попы: провокаторы, тюремщики, погромники / П. Венедиктов. – Москва: Эксмо, 1930. – 119 с.
 28. РГИА – Ф.832. Филарет, митрополит Московский – Оп. 439. – Д. 92. Послужной список Филарета, архиепископа Черниговской епархии, 1861 – 1864 гг. – Л. 52-53
 29. Высочайшие повеления и распоряжения Святейшего Синода // Киевские епархиальные ведомости (далі – КЕВ). – 1869. – Ч. официальная № 12. – С.70-71.
 30. Обращение к парафии в дни смуты // Волынские епархиальные ведомости (далі – ВЕВ). – 1862. – Ч. Официальная. – №13. – С. 208-210.
 31. РГИА – Ф.832. Филарет, митрополит Московский – Оп. 1. – Д. 227. Рекомендации Священникам парафии. – 1863 г. – Л 9, Л 12 – 15.
 32. Руководство для сельских пастырей. Вып 1-18. [Электронный ресурс] – режим доступа: <https://azbyka.ru/otechnik/pravoslavnye-zhurnaly/rukovodstvo-dlja-selskih-pastyrej/>
 33. Петрушевский И. Слово в день восшествия на всероссийский престол Благочестивейшего Императора Александра II / И. Петрушевский // КЕВ. – 1863. – № 10. – С. 275.
 34. Высочайший указ о прекращении обязательных отношений между помещиками и временнообязанными крестьянами и об основаниях, на которых имеет быть произведен выкуп ими своих надельных земель // Подольские епархиальные ведомости (далі ПЕВ). – 1863. – Ч. Официальная. – №18. – С. 215-217
 35. От Министра Внутренних Дел. Предостережение крестьянского населения от ложных слухов о предполагаемом будто бы правительством переделе крестьянских земель // ПЕВ. – 1874. – Ч. Официальная. – С. 297 – 298.
 36. Предписание духовенству не уклоняться от подписи за неграмотных крестьян уставных грамот в случаях, когда те обращаются к ним с просьбою об этом // ПЕВ. – 1862. – Ч. Официальная. – № 16. – С. 139-140
 37. Запрещение священнослужителям вмешиваться в дела компетенции мировых учреждений и предписание употреблять свое влияние на прихожан к миролюбивому соглашению с земледельцами при введении уставных грамот // ПЕВ. – 1862. – Ч. Официальная. – № 5. – С. 40-41
 38. Благодарность епархиального начальства и награждение набедренником за содействие при введении уставных грамот // КЕВ. – 1862. – Ч. Официальная – № 14. – С. 121-122
 39. Отрешение от места священника, неправильно толковавшего крестьянам Высочайший манифест и постановление о крестьянах, чем возбуждал сомнения в законности действия местных властей // ПЕВ. – 1862. – Ч. Официальная. – № 13. – С. 107-108
 40. О записи крестьян в приходские документы не временнообязанными, а крестьянами-собственниками // ПЕВ. – 1864. – Ч. Официальная. – № 9. – С. 102-103
 41. Зайончковский П.А. Дневник Валуева, министра внутренних дел / П. А. Зайончковский. – Москва: Политизд, 1961. – 293 с.

42. Обращение к мирянам // Херсонские епархиальные ведомости. – 1863. – № 9. – Ч. Официальная. – С.105-108
43. Слово в день смуты // КЕВ. – 1863. – № 10. – С.271

References

1. Blagovidov F.V. Activities of the Russian clergy in relation to public education in the reign of Emperor Alexander II: master's thesis, 1891, 378. (in Russ.)
2. Aginko O. O. (1917) Revolution to the spirit (with the drive of church reform): Monograph. Kiev: Shlyakh (in Russ.)
3. Velykij A. Gh. Religion and Church - the main russia Ukrainian history *Zapysky tovarystva imeni Shevchenka: vyd-vo, prysvjach. nauci i pysjmenstvu ukr.-rus. narodu / Nakladom T-va imeni Shevchenka 1966 (Notes of the Shevchenko Society: appearance, dedication. science and writing ukr. people / Circulation of the T-name Shevchenko 1966)*, Lviv, 3-38. (in Russ.)
4. Alekseeva S.I. (2003) The Holy Synod in the system of higher and central state institutions of post-reform Russia 1856 – 1904, St. Petersburg: Science (in Russ.)
5. Barsov T. V. (1896) The Holy Synod in its past: book edition. St. Petersburg: T-in Pechatnya S.P. Yakovlev (in Russ.)
6. Pererva V. S. Reform February 19, 1861 and the church life of the right-bank dioceses of Ukraine *Visnyk Kam'janecj-Podiljsjkogho nacionaljnogho universytetu imeni Ivana Oghijenka 2009 (Bulletin of Kamianets-Podilskyi Ivan Ogiyenko National University 2009)*, 5, 152-160 (in Russ.)
7. Pererva V. S. Orthodox Suffering in the Nineteenth Century. Bila Tserkva, 2004, 12, 152-160 (in Russ.)
8. Moshkina E. N. The role of the Russian Orthodox Church in the preparation and implementation of the peasant reform of 1861 in Russia *Social'no-politicheskaja nauka 2011 (Socio-political science 2011)*, 1, 170-173 (in Russ.)
9. Journal of the Ministry of the Interior *Ministerstvo vnutrennih del Rossijskoj imperii 1897 (Ministry of the Interior of the Russian Empire 1897)*, SPB: Central Statistical Committee (in Russ.)
10. Uvarov S.S. (2016) Orthodoxy. Autocracy. Nationality. Moscow: Eksmo (in Russ.)
11. Runkevich S. G. (1901) History of the Christian Church in the 19th century. Petrograd: Orthodox East, 5, 739 (in Russ.)
12. Znamensky P.V. (1996) History of the Russian Church: a training manual. Moscow: ABC (in Russ.)
13. Tatishchev S.S. (1903) Emperor Alexander II. His life and reign. St. Petersburg: Edition of Suvorin A.S. (in Russ.)
14. Sytin I.D. (1911) The Great Reform. 1861-1911. Moscow: Edition of the Partnership of I. D. Sytin (in Russ.)
15. Grekulov E.F. (1930) The Russian Church as a Landowner and a Capitalist. Moscow: Atheist (in Russ.)
16. Grekulov E.F. (1969) Church, autocracy, people (2nd half XIX - the beginning of the XX century). Moscow: Science (in Russ.)
17. State laws. *Svod zakonov Rossijskoj imperii SPb : Tipografija II otdelenija sobstvennoj E. I. V. Kanceljarii 1857 (Code of laws of the Russian Empire of St. Petersburg: Printing house of the II department of its own E. I. Chancellery 1857)*, 9, 88 (in Russ.)
18. Alekseeva S. I. (2003) The Holy Synod in the system of higher and central state institutions of post-reform Russia 1856-1904. St. Petersburg: Science (in Russ.)
19. Barsov T.V. (1885) Collection of current and governing church and church-civil decrees for the Department of Orthodox Confession. SPB: Synodal printing house (in Russ.)
20. Overview of the activities of the Orthodox Confession Office during the reign of Emperor Alexander III (1901), *structure: F. Titov; as amended by: I.I. Gorbunov*. St. Petersburg: Synodal Printing House (in Russ.)
21. Matveeva E. S. Features of the interaction of secular and spiritual authorities during the period of peasant reform in Russia *Nauchno-metodicheskij jelektronnyj zhurnal Konzept 2013 (Scientific and methodical electronic journal Konzept 2013)*, 7, 31-35 (in Russ.)

22. Russian State Historical Archive, St. Petersburg (hereinafter RGIA). F.832. Filaret, Metropolitan of Moscow. Inventory of the archive 1. Case 52. Telegrams of dignitaries to Metropolitan Filaret, 1861 - 1867 – 1867, leaf 28-34 (in Russ.)
23. Melgunov S.P. (1911) Metropolitan Filaret - Leader of Peasant Reform. Moscow: Publishing. t-va I. D. Sytin (in Russ.)
24. RGIA. F.832. Filaret, Metropolitan of Moscow. Inv. 1. Case 46. Telegrams of Panin, St. Filaret (Drozdov), 1861 - 1863 – 1863, leaf 6-38 (in Russ.)
25. Korsunsky N. N. (1894) Saint Filaret, Metropolitan of Moscow. Kharkov: Printing House of the Provincial Government (in Russ.)
26. Sushkov N.V. (1868) Notes on the life and time of St. Filaret, Metropolitan of Moscow. Moscow: Synodal Printing House (in Russ.)
27. Venediktov P. (1930) Priests: provocateurs, jailers, pogromists. Moscow: Eksmo (in Russ.)
28. RGIA. F.832. Filaret, Metropolitan of Moscow. Inv. 439. Case 92. A track record of Filaret, archbishop of the Chernigov diocese, 1861 – 1864, leaf 52-53 (in Russ.)
29. The highest commands and orders of the Holy Synod *Kievskie eparhial'nye vedomosti 1869 (Kiev diocesan sheets 1869)*, 12, 70-71 (in Russ.)
30. An appeal to paraphy in the days of troubles *Volynskie eparhial'nye vedomosti 1862 (Volyn diocesan sheets 1862)*, 13, 208-210 (in Russ.)
31. RGIA. F.832. Filaret, Metropolitan of Moscow. Inv. 1. Case 227. Recommendations to Priests of Paraphia – 1863, leaf 9, 12 – 15 (in Russ.)
32. Guide for rural shepherds. 1-18. Retrieved from <https://azbyka.ru/otechnik/pravoslavnye-zhurnaly/rukovodstvo-dlja-selskih-pastyrej/> (in Russ.)
33. Petrushevsky I. The word on the day of the accession to the all-Russian throne of the Pious Emperor Alexander II *Kievskie eparhial'nye vedomosti 1863 (Kiev diocesan sheets 1863)*, 10, 275 (in Russ.)
34. The highest decree on the termination of compulsory relations between landowners and temporarily liable peasants and on the grounds on which they redeem their allotment lands *Podol'skie eparhial'nye vedomosti 1863 (Podolsky diocesan sheets 1863)*, 18, 215-217 (in Russ.)
35. From the Minister of the Interior. Caution of the peasant population from false rumors about the alleged redistribution of peasant land by the government *Podol'skie eparhial'nye vedomosti 1874 (Podolsky diocesan sheets 1874)*, 297 - 298 (in Russ.)
36. The order to the clergy not to evade signing for the illiterate peasants of statutory letters in cases when they turn to them with a request for this *Podol'skie eparhial'nye vedomosti 1862 (Podolsky diocesan sheets 1862)*, 16, 139-140 (in Russ.)
37. Prohibition of clergymen to interfere in the affairs of the competence of world institutions and the injunction to use their influence on parishioners to a peace agreement with the farmers when introducing statutory letters *Podol'skie eparhial'nye vedomosti 1862 (Podolsky diocesan sheets 1862)*, 5, 40-41 (in Russ.)
38. Gratitude of the diocesan authorities and rewarding with a plait for assistance in the introduction of the charter *Kievskie eparhial'nye vedomosti 1862 (Kiev diocesan sheets 1862)*, 14, 121-122 (in Russ.)
39. Detachment from the place of a priest who misinterpreted to the peasants The highest manifesto and decree on peasants, which raised doubts about the legality of the actions of local authorities *Podol'skie eparhial'nye vedomosti 1862 (Podolsky diocesan sheets 1862)*, 13, 107-108 (in Russ.)
40. On the recording of peasants in parish documents not temporarily liable, but by peasant owners *Podol'skie eparhial'nye vedomosti 1864 (Podolsky diocesan sheets 1864)*, 9, 102-103 (in Russ.)
41. Zayonchkovsky P.A. (1961) Diary of Valuev, Minister of the Interior. Moscow: Politizd (in Russ.)
42. Appeal to the laity *Hersonskie eparhial'nye vedomosti 1863 (Kherson diocesan sheets 1863)*, 9, 105-108 (in Russ.)
43. The word on the day of embarrassment *Kievskie eparhial'nye vedomosti 1863 (Kiev diocesan sheets 1863)*, 10, 271 (in Russ.)

MAREIEV Oleksandr, Undergraduate of the II course of History and Philosophy Faculty, Borys Grinchenko Kyiv University

THE ROLE OF THE RUSSIAN ORTHODOX CHURCH IN PREPARATION AND IMPLEMENTATION OF THE PEASANT REFORM ON THE UKRAINIAN LANDS (LATE 50'S - MID 60'S OF XIX CENTURY)

Abstract. Introduction. *In the second half of the XIX century the participation of the Orthodox clergy in social processes is gradually gaining a pronounced socio-political color; the political ideals of the clergy are traced. Social reforms of the 60-70's of the XIX century. led to intense attempts to reform the church itself, as it, as a dominant denomination in the Russian Empire, had considerable potential to influence the faithful. Therefore, it is no coincidence that the functions of clarifying the reform provisions, their propaganda, and the neutralization of peasant resistance were assigned to the Orthodox clergy. This article proposes to highlight the involvement of the Russian Orthodox Church in the reform processes in Ukraine, as most of the available research has concerned the Russian Empire as a whole, which is why no systematic historical work on this topic has been created.*

Purpose. *The purpose of the article is to trace the role and functions of the Russian Orthodox Church in the preparation and implementation of peasant reform on February 19, 1861 in Ukrainian lands.*

Results. *The potential of the Russian Orthodox Church in the empire, and in particular in Ukraine, created unlimited opportunities for the ecclesiastical and psychological influence on the population, since the law declared it the official church institution of the empire.*

By the time of the Great Reforms, there was an alliance between the supreme power and the Church. Their interdependence was also determined by the national idea, which was reflected in the formula of Minister of National Education S. Uvarov: «Orthodoxy, Autocracy, Nationality». These three pillars of the Russian Empire were to consolidate the country, and the church was to sanctify the policy of the imperial house. That is why it was involved in the development of provisions on peasant reform. In particular, the author of the Manifesto of Alexander II was one of the famous ecclesiastical figures of the nineteenth century. – Metropolitan Filaret (Drozdov), who ruled the diocese for almost half a century. To appease the peasantry dissatisfied with the reform, the Synod was invited to develop a special instruction for the priests, which would indicate their responsibilities during the reform. The preparation of such instruction was entrusted to the same Metropolitan Filaret, who obliged the priests to suppress the «indignation» at its initial stage, to persuade the peasants to seek «relief» lawfully, «without spreading concern in society», without departing from under the control of management and landlords. However, the situation in the regions was different. While in the southern dioceses the population tolerated the reform, then in the western and central - often conflicts occurred. Therefore, the clergy actually became a kind of «mouthpiece» of the reform, bringing to the population its meaning and corresponding various orders of local authorities.

Conclusions. *The great reform took place in the conditions of close interaction between the authorities and the church. As a powerful structure, the Orthodox Church in Ukraine has been actively involved in its preparation and implementation. The clergy of all levels of the church hierarchy were involved in the reform. The church was involved in the preparation and clarification of major reform documents among the pastors themselves, as well as in the peasant environment, in direct involvement in the distribution of land. The Russian Orthodox Church in Ukraine has taken on peasant protests, thereby breaking down those who pacified farmers' speeches, and those who sympathized with them and even stood up for their interests. However, the church as a whole proved to be a reliable ally of the state apparatus and affirmed the cesareapist nature of state-church relations.*

Keywords: *Russian Orthodox Church, The Holy Synod, orthodox clergy, manifesto, serfdom, peasant reform, peasant protests.*

Одержано редакцією 11.06.2019
Прийнято до публікації 2.09.2019